

AJINIYAZ – ULLÍ TULGA

Meñdibekova Ariwxan Maxsetovna

Qaraqalpaqstan Respublikası Qaraózek rayonu kásip-óner mektebiniń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání oqıtıwshısı

Ganieva Almagul Chimbergenovna

Qaraqalpaqstan Respublikası Qaraózek rayonu kásip-óner mektebiniń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání oqıtıwshısı

Annotaciya: XIX ásirdegi qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń eń órnekli wákilleriniń biri. Ol dóretiwshiliginde ózine tán ózgeshelikke iye, oǵada talantlı, oqımıslı, medreseni ayrıqsha tamamláǵan aqun, ulama, kórkem sóz sheberi sıpatında basqalardan ayrılıp turatuǵın uqıplılıq penen óz dáwiriniń progressiv idealların júzege shıǵardı, anıq turmıs haqıyqatlıǵına sheber qurılǵan poetikalıq obrazlı ibaralardı ótkir oy-pikirleri menen tásirli sáwlelendirdi.

Gilt sózler: Ajiniyaz Qosıbay ulı, klassik ádebiyatı, poetikalıq obrazlı, Qońırat arısı Ashamaylı urıwı, Buxaradaǵı Mir Arab medresesi, arab ádebiyatı, mádeniyatı, Orta Aziya,

Ajiniyaz Qosıbay ulı (ádebiy laqabı Ziywar) — XIX ásirdegi qaraqalpaq klassik ádebiyatınıń eń órnekli wákilleriniń biri. Ol dóretiwshiliginde ózine tán ózgeshelikke iye, oǵada talantlı, oqımıslı, medreseni ayrıqsha tamamláǵan aqun, ulama, kórkem sóz sheberi sıpatında basqalardan ayrılıp turatuǵın uqıplılıq penen óz dáwiriniń progressiv idealların júzege shıǵardı, anıq turmıs haqıyqatlıǵına sheber qurılǵan poetikalıq obrazlı ibaralardı ótkir oy-pikirleri menen tásirli sáwlelendirdi.

Ajiniyaz shayır 1824-jılı **Moynaq** rayonu aymaǵına qarastı «Qamis bóget» degen jerde orta xalı diyqan xojalıǵında dúnyaǵa keledi. Ol qaraqalpaqtıń Qońırat arısı Ashamaylı urıwınıń Saqıw tiresinen bolǵan. Ajiniyazdıń ákesi Qosıbay, anası Naziyra sózge sheshen, dilwar, ótkir pikirli hayal bolıp xalıq danalıqların, naqıl-maqallardı, ushırma sózlerdi, dástanlardı, terme-tolǵawlardı, xalıq qosıqlarların júdá jaqsı bilgen.

Ajiniyaz jasınan ziyrek bolıp, awıllıq meshit-mektepte oqıp bilim alǵan. Onıń tuwısqan dayısı Elmurat Axun degen adam óz dáwiriniń oǵada sawatlı, bilimdan adamı bolıp ol Buxaradaǵı Mir Arab medresesinde oqıp kelgen. Usınday baǵdarda ol ustazınıń jolın dawam ettirip Xiywadaǵı Shergazı xan medresesine oqıwǵa baradı. 1840-1844 jıllarda **Xorezm**, Xiywada ilim-bilim u'yrenedi. Shergazı xan medresesinde oqıǵan dáwirinde Ajiniyaz pútkil Shıǵıs du'nyası, arab ádebiyatı, mádeniyatı, Orta Aziya hám Qazaq dalasına belgili bolǵan ulama-mashayıqlar, pútkil Turan-Turkistan miyrasları menen óziniń tıp nusqasında **arab**, **parsı** tillerinde tanısadı. Ajiniyazdıń jaslıǵı haqqında Karamatdin Sultanov "Ajiniyaz" romanın jazǵan.

Bozataw poeması Ajiniyaz shayırdıń tvorchestvasınıń eń joqarǵı shını bolıp esaplanadı. Shayırdıń «Bozataw» poeması qaraqalpaq xalqınıń tariyxında óshpes iz qaldırǵan tariyxıy waqıya — 1858-1859 jıllardaǵı Qońırat kóterilisi waqıyaları negizinde jazılǵan. Ajiniyaz bul dáwirde naǵız shaǵına jetken jas jigit bolıp er jasqa shıqqan waqıtları edi. Mine usı waqıtları Qonıratında Bozataw waqıyası baslanadı. Paraxat otırǵan xalıqtın ásirler mákan etken jerinen ayrı túsip, dushpanlar aldında aydalıp baratırǵan xalıq penen shayır birge bolǵan. Kózge súrme etip Watan topıraǵın artında qıyıp taslap kete almay, qattı qıynaladı. Shayır tuwılıp ósken Watanın mángi yadında saqlawǵa, onnan hasla gúder úzbewge ant etedi. Ajiniyazdıń bul poeması óz waqtında dóregen shıǵarma bolıp tabıladı. Bul saltanatlı gimn retinde qaraqalpaq xalqınıń azatlıq gúresleriniń negizinde turdı. Qaraqalpaqlar haqqında qızıqqan molla Qojbannın sorawına juwap retinde «Ellerim bardı» qosıǵın jazadı

Sorasań elimdi Qojban bizlerden,

Qalpaǵı qazanday ellerim bardı.
Qáte shıqsa, keshirińler sózlerden,
Qıtay, Qonırat atlı ellerim bardı.
Jaylawım Úrgenish, arqası – teńiz.

Jawırını qaqpaptay malları semiz,
 Ruxsatsız bir-birine salmas iz,
 Birlikli Qońırat ellerim bardı.
 Tabıladı izlegenniń keregi,
 Kólinde bar qasqaldaǵı, úyregi,
 Quwları, ǵazınıń pútin búyregi,
 Dún'yanıń ańları kólimde bardı.
 Ótirikti ıras etip aytpaǵan,
 Tuwrı joldan bas ketse de qaytpaǵan,
 Námáhrámdi hasla joldas tutpaǵan,
 Atı qaraqalpaq ellerim bardı.
 Sóylegende sheker eter sózińdi,
 Kórgende biymaǵrur eter ózińdi,
 Baharı toydırar eki kózińdi,
 Láyli, Zúláyxaday qızları bardı.
 Súyrik sawsaǵında periwza yúzik,
 Belleri qınalǵan bir qısım názik,
 Hár qolında altın-gúmis bilezik,
 Sallanıp más gezen qızları bardı.
 Atqa shıqqan ashamaylı-qıyatta,
 Qoldawlı-múyteniń – barlıq Qońıratı,
 Qıtay-qıpshaq, kenegesiń mangıtta,
 At kótermes belli begleri bardı.
 Gúdarı belbewi dizege túsken,
 Boyı aq terekti aralap ósken,
 Ǵanım kórse qaynap dár'yaday yoshqan,
 Qalpaqtıń qalqanlı jigiti bardı.
 Belleskende xan palýanın qoymaǵan,
 Kúsh-qarıwı bir boyına sıymaǵan,
 Shaqırmasa merekege barmaǵan,
 Qonıratıń gújektey palýanı bardı.
 Yadıma túskende kewlim ósken,
 Kózim kórmegenshe kókeyim kesken.
 Jılında miyýelep úsh ıret pisken,
 Atı súılmektey jemisim bardı.
 Sárhawız boyında sayalı terek,
 Jeseń til úyirgen áseliw pálek,
 Qırında qızarıp pisken gewirek,
 Qawında mazalı jemisim bardı.
 Mal iyesin tabar, sóz tapsa júye,
 Shóbinde sháfaát, qusında kiye,
 Teńiz eteginde bolar qanshiye,
 Bulardıń bórshesi elimde bardı.
 Kórmegen hayranda esleri tanar,
 Úrgenish naqqashı maqbarı minar,
 Baǵlarımda bisyar almayıw-anar,
 Hesapsız mazalı miyýesi bardı.
 Jilwa taslap hárne barın saz etken,
 Jigitlerdiń kewlin báhár, jaz etken,
 Qasın qaǵıp jilýá bilán naz etken,

Bağlardın ishinde qızları bardı.
Men búyerde júrgen ishi zárdeli,
El jurttı kórmegen ağır dárdeli,
Kewlimniń xoshı joq men hám bir dártli,
Aytsam ishte tolğan hádiysim bardı.
Nesip aydap siziń ellerge kelgen,
Kim jaqsı, kim jamap parqımı bilgen,
Hár ne barın sizge bayan áylegen,
Qalpaqtın Kámiyne Ziywarı bardı.

Juwmaq etip aytqanda, Ájiniyaz Qosıbay ulı óz zamanındağı ózbek ádebiyatınıń rawajlanıwda zárúrli rol oynadı. Ol óz ijodida jańa usıllardı qollap, ádebiyatqa jańalıq kirgizdi. Onıń dóretpeleri xalıqqa jaqın bolıp, ápiwayı insanlardın máselelerin jarıttı. Ájiniyazdın dóretywshiligi búgingi kúnde de úyrenilip atır hám jas awladqa úlgi retinde keltirilmekte.

Ájiniyaz Qosıbay ulı óziniń 200 jıllıq yubileyini ótkerip atırғанımızda, onıń dóretywshiligi hám iskerligi qaraqalpaq ádebiyatında ayrıqsha orın tutıwın tağı bir márte aytıp ótiwimiz orınlı. Onıń dóretpeleri hám ideyaları biz ushın áhmiyetli bolıp, insaniyattın ruwxıy miyrasların bayıtıwda dawam etpekte. Ájiniyaz Qosıbay ulı – qaraqalpaq ádebiyatınıń ullı wákili retinde mudamı yadımızda saqlanadı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Ajiniyaz. (1960). Collection of works. Nukus: Karakalpakstan. 180 P.
2. Ajiniyaz. (1965). Collection of works. Nukus: Karakalpakstan. 295 P.
3. Ajiniyaz. (1975). Collection of works. Nukus: Karakalpakstan. 252 P.
4. Ajiniyaz. (1988). Collection of works. Nukus: Karakalpakstan, 152 P.
5. Ajiniyaz. They say //gas. Karakalpakstan jaslary. 1997. October 9.
6. Bayniyazov K (1979). Griip Ziywar is thinking about the fate of the people // Amu Darya. Nukus. No. 9. P. 85.